

‘ઘણું જીવો ગુજરાતી’ (પ્રથમ ક્રમાંકિત નિબંધ) ગુજરાતી ભાષાનું ભવિષ્ય
ડૉ. કેશુભાઈ દેસાઈ

મને ગુજરાતી ભાષાના ભવિષ્ય વિશે ઘસાતું લખવાનું હરગિજ ન ગમે કારણ કે એ મારી માતૃભાષા છે. એકલી માતૃભાષા જ કેમ? એ મારી પિતૃભાષા પણ છે. કોણ જાણે મારા કયા પૂર્વજના જમાનામાં એ પ્રગટી હશે! એ મારી ધરતીનો ધબકાર છે. મને સપનાં ગુજરાતીમાં આવે છે હું યુરોપ કે અમેરિકામાં ફરતો હોઉં તોય! એ મારી દૂધભાષા છે, એ મારી રક્તભાષા છે બલકે મારા શ્વાસોશ્વાસનીભાષા છે. એટલે જેટલો મોહ મને મારી પોતાની જાત પ્રત્યે હોય એટલો જ મારી ‘ગિરાગુર્જર પ્રત્યે રહ્યા કરે છે. એથી સ્તો નજર સામે એનું ધૂંધળાતું ભાવિ દેખાતું હોવા છતાં મારું મુગ્ધ માનસ તો એના ચરમોત્કર્ષની ‘ફેન્ટસી’માં જ રાચતું રહે છે. પણ આ એક પ્રકારની શાહમૃગ વૃત્તિ છે. જે સત્ય છે એ તો છાપરે ચડીને બોલશે. આજનો કઠોર વાસ્તવ એ છે કે ગુજરાતીના માથે મોત ઝળૂંબી રહ્યું છે. એવુંય નથી કે એને અસાધ્ય જીવલેણ બીમારી લાગુ પડી ગઈ હોય. ગુજરાત અને ગુજરાતીઓ ધારે તો એમની મરણપથારીએ સૂતેલી માને બચાવી શકે એમ છે, પરંતુ ખાટલે મોટી ખોડ હોય તો આટલી જ કે માને બચાવવા પાછળ ‘ખોટા ઉઘામા’ કરતાં આપણે તંદુરસ્ત માસીને વળગી પડીને આપણું કાર્ય સિદ્ધ કરવાનો સુંવાળો વિકલ્પ સ્વીકારી લીધો છે. અંગ્રેજીએ આપણો કબજો લઈ લીધો છે. જબરી જાદુગરણી છે એ! એણે આખી દુનિયાને એની મોહિની લગાડી છે. ને ફક્ત આપણી જ મા માંદી છે એવુંય નથી. અંગ્રેજીની ઝપટમાં આવીને યુરોપની મહારાણી ગણાતી ફ્રેન્ચ જેવી સમૃદ્ધ ભાષાનેય મંદવાડ લાગુ પડી ગયો છે.

જર્મન અને રશિયન જેવી જાજરમાન ભાષાઓને માથે પણ જોખમ ઝળૂંબી રહ્યું છે. ગઈ વીસમી ફેબ્રુઆરી ૨૦૦૭ના દિવસે નવી દિલ્હી ખાતે વર્ષ ૨૦૦૬ના સાહિત્ય અકાદમી પુરસ્કાર એનાયત કરતાં કેન્દ્રીય સાહિત્ય અકાદમીના તત્કાલીન અધ્યક્ષ અને ઉર્દૂના સાહિત્યકાર ગોપીચંદ નારંગે એમના અધ્યક્ષીય ભાષણમાં કહ્યું હતું : ‘આજે ભારતમાં ભાષાઓની પરિસ્થિતિ ખૂબ શોચનીય બની ગઈ છે. અનેક પ્રાદેશિક ભાષાઓને માથે કયામત તોળાઈ રહી છે.’ આ જ બાબત વિશ્વની ભાષાઓ વિશેનું ઊંડું સંશોધન કરી રહેલા ડેવિડ ક્રિસ્ટલનાં તારણો જોતાં ફલિત થાય છે. ‘ઇંગ્લિશ’ હવે ‘ગ્લોબિશ’ એટલે કે સૃષ્ટિસમસ્તની ભાષા બનવા ભણી અગ્રેસર થઈ રહી છે. હિન્દુસ્તાનમાં એ ‘હિંગ્લિશ’ જેવું વર્ણસંકર સ્વરૂપ ધારણ કરી ચૂકી છે. એ ‘હિન્દી એક્સેન્ટ’માં બોલાય છે. ગુજરાતમાં એ ‘ગુજલિશ’ સ્વરૂપે મહોરે તો કોઈને નવાઈ ન લાગવી જોઈએ. ક્રિસ્ટલના સર્વેક્ષણ મુજબ આજે જગતમાં દોઢ અબજ લોકો અંગ્રેજી ભાષા બોલે છે. પૃથ્વી પર વસતી ચોથા ભાગની વસતિ અંગ્રેજીમાં વહેવાર ચલાવે છે! માનવજાતના ઇતિહાસમાં કોઈ એક ભાષા વિશ્વસ્તરે આટલી હદે સ્વીકૃત બની હોય એવી આ પ્રથમ ઘટના છે. દેખીતું છે કે અંગ્રેજીની ઝંઝાવાતી આગેફૂચમાં ગુજરાતી જેવી પ્રમાણમાં નાના સમુદાયની ભાષાઓનો કચ્ચરઘાણ જ વળી જાય. દુનિયા

જ્યારે ‘ઝોબલ ગામડું’ બની રહી છે ત્યારે સેતુભાષાના છદ્મવેશે અંગ્રેજીના પ્રચંડ આક્રમણ સામે આપણી આ ભલીભોળી, દૂબળીપાતળી ગુર્જરગિરા કેટલી ઝીંક ઝીલી શકે? અંગ્રેજી તો દિગ્વિજય કરવા મેદાને પડેલા સિકંદર કે નેપોલિયનની અદાથી ફૂદકે ને ભૂસકે આગળ ધપી રહી છે. દસવીસ વરસ પહેલાં ગુજરાતના ગ્રામીણ પટ્ટામાં પોતાના બાળકને અંગ્રેજી માધ્યમની શાળામાં ભણાવવાનું કોઈને સપનું પણ નહોતું આવતું. આજે તાલુકા મથકોમાં અંગ્રેજી માધ્યમની શાળાઓ અને નર્સરી સ્કૂલો ખૂલી ગઈ છે.

વૈશ્વીકરણના આ જમાનામાં અંગ્રેજીનો વિરોધ કરનારાઓની વાત કોઈ કાને ધરવાનું નથી. એ સાચું કે હરીફાઈમાં ટકવા માટે અંગ્રેજીનું જ્ઞાન અનિવાર્ય બની ગયું છે, પરંતુ ઉંદરદોડ માં સામેલ થઈને આપણે ખુદ પોતાની ઓળખ વીસરી જઈએ એ તો કેમ ચાલે! ગુણવંત શાહ કહે છે એમ, ‘મા, માતૃભૂમિ અને માતૃભાષા એ આપણી ઓળખ છે.’ એક પ્રજા તરીકે આપણને આપણી અસ્મિતા ગુમાવવી પોસાય ખરી? માતૃભાષા આપણી અસ્મિતાનો દસ્તાવેજ છે. ટૂંકા ગાળાની સફળતા ખાતર આપણે એ પૈતૃક વારસો છોડી દેવા તૈયાર થઈશું તો ભવિષ્યમાં પસ્તાવું જ પડશે. એનું મૂલ્ય આપણને અત્યારે ન પણ સમજાય. પરંતુ આપણી ત્રીજી પેઢી સમૂહગી મૂળિયાંવિહોણી બની જશે ત્યારે એ એના પૂર્વજોને પેટ ભરીને ગાળો ભાંડશે. દુનિયાને બતાવવા માટે એની પાસે પોતીકો કહી શકાય એવો ચહેરો જ નહીં બચ્યો હોય. આપણે એવી અણગમતી અને અપમાનજનક સ્થિતિમાંથી ઉગરવા માગતા હોઈએ તો પાણી પહેલાં પાળ બાંધવાની તૈયારી રાખવી પડશે. ખતરાની ઘંટડી ક્યારનીય બજી ચૂકી છે. છતાં આપણે વેળાસર જાગીશું નહીં તો આફત આપણી શેફરમ થોડી રાખશે? અત્યારે તો આપણે સફળતાના ‘શોર્ટકટ’ તરીકે માતૃભાષાનો વીંટો વાળી માળિયે ચડાવી બેઠા છીએ. પ્રજા તરીકે આપણે દુનિયાની શ્રેષ્ઠ પ્રજાઓ પૈકીની ઉચ્ચાભિલાષી, પરિશ્રમી અને પ્રગતિશીલ પ્રજા ગણાઈએ છીએ. પ્રગતિના ટૂંકા રસ્તા શોધવામાં આપણે માહેર બની ગયા છીએ. મહાભારતના અર્જુનની માફક આપણને ફક્ત ઝાડ ઉપર બેઠેલા પક્ષીની આંખ દેખાય છે. લક્ષ્યસિદ્ધિના આનંદમાં આપણે બાકીની બધી બાબતો વીસરી જઈએ છીએ, પરંતુ અર્જુન માત્ર શ્રેષ્ઠ માનવી પણ છે. નર અને નારાયણની મિત્રતા જ મહાભારતનો સંગ્રામ જીતે છે.

આપણે ‘કરિયર’ તરફની આંધળી દોટ મૂકતી વખતે આપણી અસ્મિતાને જ હોડમાં મૂકી દઈશું તો કાળની કેડી પર આપણાં પગલાં ભૂંસાઈ જવાનાં છે. માટીના ઢેફાને ‘માનવ’ની ગરિમા મળે છે માતૃભાષા થકી. માતૃભાષામાં આપણી ઈકોતેર પેઢીઓનો ‘જિનેટિક’ અર્ક સચવાયેલો હોય છે. એમાં રસાયેલું જીવનસત્ત્વ માનવીને ગમે તેવા આકરા ઝંઝાવાતો વચ્ચે ટકી રહેવાનું કૌવત બક્ષે છે. દુનિયાની કોઈ પણ મહાન પ્રજાની મહાનતાના મૂળમાં એનો ભાષાસંસ્કાર ધરબાયેલો દેખાશે. મહાપુરુષો પણ હરહંમેશ માતૃભાષાનો મહિમા કરતા રહ્યા છે. ગાંધીજીએ એમની આત્મકથા ગુજરાતીમાં જ કેમ લખી? એ અંગ્રેજ સામે સ્વતંત્રતાની લડત તો અંગ્રેજીમાં જ લડ્યા છે. પોતે ખૂબ સારું અંગ્રેજી લખી જાણતા હતા, પરંતુ એમણે

હૃદયની વાત કરવા ગુજરાતી પસંદ કરી; એ રાષ્ટ્રભાષા તરીકે હિન્દીનાય પ્રબળ સમર્થક રહ્યા, પરંતુ એમણે આત્મકથા માતૃભાષામાં જ લખી. એમણે તો કેળવણીના માધ્યમ તરીકે પણ પ્રાદેશિક ભાષાનો જ પક્ષ લીધો. મહર્ષિ દયાનંદ સંસ્કૃતના પ્રખર પંડિત હતા, પરંતુ જે પ્રદેશમાં એમનો 'આર્યસમાજ' ફાલ્ગુઓ હતો તે પ્રદેશની ભાષામાં જ એમણે સત્યાર્થ પ્રકાશની રચના કરી. એમણે ઘણા મનોમંથનને અંતે દેવભાષા(સંસ્કૃત)ના વિકલ્પે દેશભાષા(હિન્દી)માં જ પોતાનું ધર્મચિંતન રજૂ કરવાનો નિર્ણય લીધો હતો.

ભાષાનું ગૌરવ ન જાળવી શકે એ પ્રજા નિર્માલ્ય બની જતી હોય છે. હિન્દુસ્તાનમાં મુગલાઈ શાસન હતું ત્યારે ફારસીનું અને અંગ્રેજ રાજ દરમિયાન અંગ્રેજીનું ચલણ રહ્યું, પરંતુ ત્યારે પણ ભારતેન્દુ હરિકુંદ્ર જેવાઓએ તો પ્રજાને બુલંદ અવાજે હાકલ કરીને જગાડી જ- સર્વાંગી વિકાસનું મૂળ તો માતૃભાષા જ હોઈ શકે.

તુલસીદાસે લોકભાષા અવધીમાં 'રામચરિત માનસ' લખીને જે સાંસ્કૃતિક ચેતના જગાડી એણે ભારતીય પ્રજાની અસ્મિતા અને સંસ્કારોનું રખોપું કર્યું. અહીં ગુજરાતમાં પણ નિજ ભાષાનો મહિમા નથી થયો એવું થોડું છે? કદાચ વિશ્વમાં ન બની હોય એવી ભાષાગૌરવની બે ઘટનાઓનું ગુજરાત સાક્ષી રહ્યું છે. ગુજરાતનો નાથ જયસિંહ સિદ્ધરાજ આચાર્ય હેમચંદ્રના વ્યાકરણ ગ્રંથની નગરયાત્રા યોજે છે. ગ્રંથ હાથીની અંબાડી પર બિરાજમાન છે અને રાજા પગપાળા ચાલી રહ્યો છે. ભાષાના ગૌરવની આવી ઘટના અન્યત્ર ક્યાંય જોવા કે સાંભળવા મળી હોય તો બતાવો! ધર્મગ્રંથોની સવારી નીકળે એ અલગ વાત છે. અહીં તો 'સિદ્ધ હેમ શબ્દાનુશાસન' શીર્ષક હેઠળનો વ્યાકરણ ગ્રંથ હતો. બીજી ઘટના છે પ્રેમાનંદની પ્રતિજ્ઞા. ચાણક્યે તો નંદવંશનો નાશ કરવા માટે શિખા છુટ્ટી મૂકી હતી. ભદ્ર પ્રેમાનંદ કોઈનું વેર વાળવા માટે નહીં, બલકે 'શું શાં પૈસા ચાર'વાળી નિજ ભાષાની દુર્દશા નિવારવા પાઘડી નહીં બાંધવાની પ્રતિજ્ઞા ધારણ કરે છે. દલપતરામે 'ગુજરાતી રાણી'ના વકીલ બનવામાં ગૌરવ માન્યું તો નર્મદે પણ પૂરા જોસ્સાથી 'ડાંડિયો' પીટ્યો. ગોવર્ધનરામથી લઈ ગાંધી સુધીના ગુજરાતીઓએ અને કાકાસાહેબ કે ફાધર વાલેસ સરખા સવાઈ ગુજરાતીઓએ ગુજરાતી ભાષાને જે લાડ લડાવ્યાં છે એની સામે આજની અર્ધદગ્ધ નવધનિક પેઢી ક્યાં ઊભી છે? વિચારતાં જ કમકમાં આવી જાય છે, ખરુંને! ગુણવંત શાહ એમના નિબંધ 'ગુજરાતીની બકરી બેં'માં કહે છે, એ સાચું ન હોત તો કેટલું સાડું! એમના મત મુજબ ગુજરાતી પ્રજા દુનિયામાં પોતાની ભાષાનું સૌથી ઓછું ગૌરવ કરનારી પ્રજા છે. ગુણવંત શાહ જેવા ગુજરાતી ભાષાના લાડકા સાક્ષરને આવું લખતી વખતે કેવી વેદના થઈ હશે! પરંતુ આ કડવું સત્ય છે. સાક્ષર તો એની ભાષા બોલતી પ્રજાનું માવતર ગણાય. માવતર જ કડવું બોલી શકે અને એના કડવા બોલ સરવાળે તો પથ્થ જ નીવડે. ગાંધીચેતનાના વૈતાલિક અને ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના વર્તમાન સૂત્રધાર નારાયણ દેસાઈને પણ

‘ગાંધી ગિરા’ના ભવિષ્યની એટલી જ ઊંડી ફિકર છે. એ વર્તમાન દુર્દશાનું સમ્યક્ મૂલ્યાંકન આપી છેલ્લે જે તારણ કાઢે છે એ ખરેખર અંકે કરી લેવા જેવું છે:

‘ગુજરાતી ભાષાનું ભાવિ ટૂંકું છે કે લાંબું એ પ્રશ્નનો જવાબ ગુજરાતી પ્રજા જ આપી શકે. એક પ્રજા તરીકે માતૃભાષાના વારસામાં કેટલું ગૌરવ સમાયેલું છે એનું ગુજરાતીઓને જેટલું ભાન થશે અને તેને ખાતર નિષ્ઠા અને કુશળતાપૂર્વક સમય, શક્તિ અને સંપત્તિ લગાડવા અંગે ગુજરાતીઓ જેટલું દૈવત દેખાડશે એની ઉપર ભાષાના ભાવિ વિશેના પ્રશ્નનો ઉત્તર આધાર રાખશે... આમ ગુજરાતી ભાષાનું ભાવિ ગુજરાતીઓના હાથમાં છે.’ (પરબ, જુલાઈ’૦૮)

ગુજરાતી ભાષાના બલકે સમગ્ર એશિયાના પ્રથમ દૈનિક પત્ર ‘મુંબઈ સમાચાર’નાં તંત્રી સુશ્રી પિંકી દલાલે ક્યારેક લખ્યું હતું કે અભણ ગુજરાતણો એમનાં પોતરાંને ગુજરાતી નહીં આવડતું હોવા બાબતે ગૌરવ અનુભવે છે. એમનાં પોતરાં અંગ્રેજી માધ્યમની શાળામાં ભણતાં થયાં, પછી એમને ગુજરાતી શાનું આવડે? અને એમને ગુજરાતી શીખવાની જરૂર પણ શી છે?

આવી વિકૃત માનસિકતા ધરાવતી પ્રજાને તો કદાચ ઉપરથી ઈશ્વર નીચે ઊતરે તોય બચાવી શકે કે કેમ એ પ્રશ્ન છે. ભાષા તો માતાનું જ પ્રતિરૂપ છે અને માતા જ એને મારવા બેઠી છે! અદલ સ્ત્રીભૂણ હત્યા જેવો જ કારસો આ પણ છે.

ગુજરાતી ભાષાને આવી માઠી દશામાંથી જો કોઈ ઉગારી શકશે તો ફક્ત ગુજરાતીભાષી માતાઓ. સૌથી પહેલાં આપણે એમને હાથ ઉપર લેવી પડશે. એક વાત નક્કી છે કે માણસ હોય કે ભાષા એને ટકવું હશે તો એનામાં પ્રાણશક્તિ હોવી અનિવાર્ય છે. એમાં પ્રબળ જિજ્ઞવિષા હોવી જોઈએ. કપાઈને કટકા થઈ જવા છતાં પેલું અળસિયું મરતું નથી. એના બધા ટુકડા પોતપોતાની રીતે જીવવા લાગે છે! ગુજરાતી પ્રજામાં આ જિજ્ઞવિષાનો ગુણ અભરે ભર્યો છે. એમાં એવો જ બીજો ગુણ વિજિગીષા (અર્થાત્ જીતવાની ઈચ્છા)નો રહ્યા કર્યો છે. ગુજરાતી પ્રજા જ્યાં ગઈ છે ત્યાં જામી પડી છે; જ્યાં પગ મૂક્યો છે ત્યાં જંગલમાં મંગલ સર્જ્યું છે. એ હારવાનું તો શીખી જ નથી. જો પોતે જીવતી અને જીતતી રહી હોય તો શું પોતાની માતૃભાષાને એ મરવા દઈ શકે? ધારે તો એને એ વિશ્વભાષાઓની પંગતમાં બેસાડી શકે, કારણ કે આજે દુનિયાના ખૂણે ખૂણે ગુજરાત પથરાઈ વળ્યું છે અને માર્કેટિંગના જમાનામાં દુનિયાની બાકીની તમામ પ્રજાઓને એની ઓછીવત્તી ગરજ પણ છે. ધારે તો (રીપિટ ‘ધારે તો’) ગુજરાતી પ્રજા એની આ ઝલોબલ વગનો લાભ એની માતૃભાષાને પણ સંપડાવી શકે. અંગ્રેજી હાવી થઈ ગઈ છે એમ ગુજરાતી પણ દુનિયાના ચોકમાં ગુંજવા માંડે; અરે, ગાજવા લાગે! એ માટે દરેક ગુજરાતીની ગળથૂથીમાં માતૃભાષા માટે

મરી ફીટવાની જડીબુટ્ટીનો અર્ક ઘોળવો જરૂરી છે. આ કામ ફક્ત અને ફક્ત માતૃશક્તિ જ કરી શકે, યુવાનો કરી શકે, શિક્ષકો કરી શકે! જો ગુજરાતી હોવાની આપણને હીણપત ન હોય તો ગુજરાતી બોલવામાં, ગુજરાતી ભણવામાં કે ગુજરાતી લખવામાં એવી હીણપત શું કામ રાખવી?

મહાત્મા ગાંધી એમના સમયના સમર્થ સાક્ષર બ. ક. ઠાકોર સામે આ જ મુદ્દે ઉશ્કેરાઈ ગયા હતા. ઠાકોરના અંગ્રેજીમાં લખાયેલા પત્રના જવાબમાં એમણે લખ્યું હતું.

‘એક ગુજરાતીએ બીજા ગુજરાતી સાથે ગુજરાતી ભાષામાં જ વાત કરવી જોઈએ. મારું ચાલે તો ગુજરાતી વ્યક્તિ સાથે ગુજરાતી જાણતા હોવા છતાં અંગ્રેજીમાં પત્રવ્યવહાર કરનારને છ મહિનાની કાળા પાણીની સજા કરું.’ બ. ક. ઠાકોર જેવા સાક્ષરે એમની ભૂલ સ્વીકારી હતી. પરંતુ આપણા સામાન્ય કક્ષાના ગુજરાતીને ભાંગ્યુંતૂટ્યું અંગ્રેજી પણ ફાવતું હશે તો એ અંગ્રેજીમાં બમકાવવાનું પસંદ કરે છે. ગુજરાતીમાં વાત કરીશ તો મને કોઈ ગામડિયો ગણી લેશે એવી લઘુતાગ્રંથિથી એ પીડાતો હોય ત્યાં એનોય શો વાંક!

આપણે શરૂઆત છેક પાયાથી કરવી પડશે. આપણી ભાષા પ્રત્યે આદર કેળવવા માટે ઘરમાં પાશ્ચાત્ય શૈલીનાં ફિલ્મી ગાયનોની જગ્યાએ નરસિંહ મહેતાનાં ‘પરભાતિયાં’ અને મીરાંના પદોની રમઝટ રેલાવવી પડશે. આપણે લમણે લખાઈ ગયેલું ‘પાસ બુક’ અને ‘ચેંક બુક’વાળું મેણું ભૂંસવા પુસ્તકો તરફ વળવું પડશે. આપણી ભાષા વિનાશના આરે આવી ઊભેલી ડોલ્ફિન માછલી જેવી છે; એની હાલત પેલા ગરીબડા ‘પાન્ડા’ જેવી છે. એને બચાવવાનો પુરુષાર્થ માતાઓથી શરૂ થઈ યુનિવર્સિટીના કુલપતિઓ અને ગરવી ગુર્જરગિરાના સર્જકો પર્યંત વિસ્તરવો જોઈએ. એમાં અદના ખેતમજૂરથી લઈ ઉદ્યોગસાહસિકો અને રાજનેતાઓને જોતરવા પડશે. જે કામ યુનિવર્સિટીઓ નહીં કરી શકે, સરકારો નહીં કરી શકે તે મહાત્માઓ અને કથાકારો કરી શકશે. આપણે ભાષાને જિવાડવાનો એક અભિનવ યજ્ઞ આરંભવો પડશે. ફાધર વાલેસ કહે છે એમ શાળાનો કોઈ પણ શિક્ષક પ્રથમ માતૃભાષાનો શિક્ષક છે. આપણા માટે અંગ્રેજી વિશ્વભાષા કે જ્ઞાનભાષા બની રહે એ સામે વાંધો ન હોઈ શકે, પરંતુ આપણી સંસ્કારભાષા, સ્વપ્નભાષા અને દૂધભાષા તો ગુજરાતી જ હોય. ગુજરાતીને ઉગારી લેવા માટે આપણે ભાષાના ભેખધારી અને ધ્વજધારીઓની ફોજ ઊભી કરવી પડશે. ફક્ત સરકાર સામે મીટ માંડીને બેસી રહીશું તો કશું નહીં વળે. ભાષા એ પ્રજાની સંસ્કાર સંપદા છે. જે રીતે આપણે પૈતૃક ખજાનાનું રખોપું કરતા હોઈએ છીએ, એ રીતે આપણે આપણી માતૃભાષાનું અને માતૃભાષાના પ્રશિષ્ટ ગ્રંથોનું જતન કરવું પડશે. અંગ્રેજી સહિત અન્ય ભાષાઓની શ્રેષ્ઠ કૃતિઓ આપણી ભાષામાં ઊતરે એ તો આવકાર્ય જ ગણાય; પરંતુ આપણી ભાષાનું ઉત્તમોત્તમ વાક્ય અંગ્રેજીમાં અને હિંદી સહિતની ભારતીય ભાષાઓમાં પહોંચે એવી જડબેસલાક વ્યવસ્થા થવી જોઈએ. ગુજરાતી ભાષાના ભવિષ્યની સૌથી વધારે ફિકર ગુજરાતી સર્જકોને હોવી જોઈએ. આજે એ ‘બિચારા’ બની

હાંસિયે ધકેલાઈ ગયા છે. ગરવી ગુર્જરગિરાને પુનઃસ્થાપિત કરવા માટે આવનારાં વર્ષોમાં આપણે ગામેગામ મેઘાણી પકવવા પડશે અને જિલ્લાદીઠ એકાદ મુનશી મહોરે એવું સાનુકૂળ વાતાવરણ સર્જવું પડશે. ગુજરાતીઓ શું ન કરી શકે? એમને ફક્ત એમની અંતર્નિહિત તાકાતનો જ અહેસાસ કરાવવાની જરૂર છે: ‘યા હોમ કરીને પડો, ફતેહ છે આગે...’ ભાષા તો વહેતી ગંગા છે. દેશકાળને અનુરૂપ એ એનાં રંગરૂપ બદલ્યા કરતી હોય છે. એની આ લવચીકતા (ફ્લેક્સિબિલિટી) જ એને ગમે તેવા પડકારો વચ્ચે ટકી રહેવાનું બળ પૂરું પાડતી હોય છે. અંગ્રેજીની લવચીકતા ઊડીને આંખે વળગે છે. એ જ્યાં ગઈ ત્યાંના રંગે રંગાઈ ગઈ છે. ગુજરાતીને આપણે જુનવાણી ખાનદાનની વહુવારુની જેમ લક્ષ્મણરેખાઓમાં પૂરી રાખીશું તો એ ક્યારેય ખીલી નહીં શકે. એને મુક્ત પંખીની જેમ ઊડવા દેવી પડશે. જગતના ખૂણે ખૂણે ફરી વળીને એ અવનવા સંસ્કારો અને લઢણોના સંસર્ગમાં આવશે ને કેટલાક આવા સંસ્કારોને એ આત્મસાત્ પણ કરશે તો એના જીવનસત્ત્વને નવું બળ મળશે. એ આજે છે એ કરતાં સવિશેષ ઊર્જાવાન, તેજસ્વી બની રહેશે. આપણે એ દિશામાં સહિયારો પુરુષાર્થ આદરવામાં વિલંબ ન કરીએ. ખાલી વિચારગોષ્ઠીઓ કરીને સંતોષ ન માનીએ. જે વિચારીએ છીએ એનો તાબડતોબ અમલ કરવાનો સંકલ્પ લઈએ. આ બધું આપણે આપણી ગરજે કરવાનું છે. આપણે બચવું હશે તો આપણે ગુજરાતી ભાષાને બચાવી લેવી પડશે. રાષ્ટ્રકવિ રામધારીસિંહ ‘દિનકર’ કહે છે એમ, જો સમયના ગુનેગાર ન બનવું હોય તો આપણે સવેળા સક્રિય થવું જ રહ્યું. હાથ પર હાથ ધરીને બેસી રહે કશું જ નહીં વળો! સાક્ષરોના હવાલે કરી દેવાથી તો આપણી ગરવી ગુજરાતી ગૂંગળાઈ મરશે. આપણે એને આમજનતાના સહકારથી જ જિવાડી શકીશું. ઠેર ઠેર ભાષા મેળા યોજીને, પુસ્તક મેળા યોજીને અને નાનીમોટી ભાષા સ્પર્ધાઓ યોજીને એને સાચવી લેવી પડશે.

જય જય ગરવી ગુજરાત. ઘણું જીવો ગુજરાતી.